

Політичний ідеал як проблема вибору

Валерій Корнієнко

Однією зі специфічних особливостей сучасного історичного моменту є незвичний динамізм політичного життя, якого ми не знали, принаймні, на протязі 70 років. Так, політична палітра сучасної України нараховує декілька десятків політичних партій, програми яких являють собою своєрідні політичні ідеали¹. Кожний із цих ідеалів, претендуючи на реалізацію, вказує нам начебто реальний вихід із соціальної, політичної і духовної кризи, у якій опинилося наше суспільство. Виникає необхідність не тільки розібратися в цьому політичному різноманітті, але, передусім, зробити свій вибір того чи іншого варіанта ідеалу, а разом з ним і напрямку розвитку країни. Проте в умовах нашого сьогоденного демократизму проблема стоїть ще гостріше і ширше: варіанти політичних програм, що пропонуються на вибір пересічному громадянину, являють собою певний набір аксіом, що в умовах відсутності в людини самостійного, творчого політичного мислення не дозволяє адекватно розуміти їх справжній сенс. Тим часом сьогodнішній історичний момент – чудова нагода для духовно-політичної творчості, пов'язаної з пошуками і вибором свого власного політичного ідеалу.

Зазначимо, що це процес об'єктивний, але пошук людиною свого ідеалу відбувається за законом суб'єктивної необхідності, бо вона, людина, поза залежністю від її морального, інтелектуального, емоційного стану, статусу в суспільстві, *завжди прагне мати свій ідеал* як вищий взірець, згідно з яким буде своє життя. Власне кажучи, доти, доки людина існує, вона вимушена займатися становленням своєї особистості, що неможливо без наявності і вибору ідеалу, навіть якщо уявлення про останній не до кінця усвідомлюється, тому що ідеал є тим чинником, що, насамперед, виділяє людину як таку зі світу фауни. Інша справа – на яких цінностях він базується. Але, на погляд автора, не можна погодитися з Н.Бернштейном, котрий, характеризуючи форми існування особистісних цінностей, узагалі пропонує використовувати замість поняття «ідеал» поняття «модель потрібного майбутнього», що було введено ним ще і для позначення того факту, що людський мозок відбиває не тільки події дійсного і минулого, але і ситуацію майбутнього, причому останню в двох різноманітних формах – імовірного прогнозу і програмування потрібного майбутнього. У цьому випадку більш переконливою здається точка зору Д.Леонтьєва, котрий віддає перевагу терміну «модель належного», підкреслюючи тим самим, що особистісна цінність, котра спрямована на перетворення дійсності, виступає як більш цінна в більш широкому соціальному кон-

тексті, ніж контекст індивідуальних потреб². Оскільки зазначена автономія людини заздалегідь передбачає вибір ідеалів серед морально вартісних можливостей, вона внутрішньо може вимагати, щоб держава, політичні партії, політичні лідери робили гідні вибору варіанти реально доступними кожній особі.

Яким є механізм процесу вибору політичного ідеалу? Людина може вибрати один варіант, навіть вважаючи, що інший краще обґрунтований. Вона, однак, не може зробити вибір у тому разі, коли не бачить взагалі ніякої причини для вибору. Тоді в усіх випадках, окрім надзвичайних, вибір буде містити причину для акту вибору. За умови, що вибір того або іншого ідеалу істотно не обумовлюється особистими потребами людини, причини, які обумовлюють той чи інший вибір, повинні ґрунтуватись на сприйнятті ціннісного змісту варіанта.

Але почнемо з того, що люди мають самоцінну позицію – настільки істотну, що їхній вибір того чи іншого ідеалу не завжди навіть диктується необхідністю забезпечення власних основних потреб. Безперечно, що особистісні цінності відбивають своєрідність особливого внутрішнього світу людини. Виходячи з того, яким людиною бачить навколишній світ, які її уявлення про політичне життя і буття, вона і обирає свій політичний ідеал. В основі вироблення індивідуального світогляду будь-якої людини лежить її первинна інтуїція, її прагнення, типологічні і характерологічні ознаки особистості, акцентуація характеру, обсяг знань, підсвідомість, рівень інтелекту тощо. Ці складові є виразниками стабільного, абсолютного, незмінного в людині, на яких ґрунтуються її переконання, тому що на хисткій основі посправжньому цінності триматися не можуть, так само як не можуть вони триматися і просто в думках. Той, хто задовольняється тільки висловленням думки щодо цінності того чи іншого ідеалу, по суті не має мужності взяти на себе відповідальність. І, принаймні, якщо не на словах, то внутрішньо ніщо не заважає йому в момент скрути відмовитися від раніше висловленого. Переконання ж вимагає йти до кінця і боротися за свої ідеали, як за цінності. А сукупність суперечливих думок про цінності в ідеалі дає лише хаотично змінювану результуючу. Формуючись, як і потреби, в індивідуальному досвіді суб'єкта, особистісні цінності відбивають, проте, не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального і загальнолюдського досвіду, що привласнюється індивідом. Для людей, які мають особистісні цінності, характерно розвивати стосунки з іншими особами і брати на себе зобов'язання відносно проектів, планів і справ.

Як уявляється, фактор самоцінності, пов'язаний із вибором людиною того або іншого варіанта політичного ідеалу сьогодні має особливе значення. В умовах засилля ортодоксальної ідеології певна «скутість» духовного людського єства була настільки сильною, що коли доходило до питань політики, спрацьовувала захисна реакція полі-

тичної свідомості, що була пов'язана зі стереотипом марності і безглуздості вибору. Тому що кожний знав, що його особистий вибір жодного значення не має. Ця своєрідна «скутість» психіки нашого громадянина, з його постійним зважанням на те, що вибір за нього хтось вже зробив або ж неодмінно зробить, усе ще залишається реальністю сьогодення. Щоб викоренити це явище, варто не тільки високо оцінити самоцінність позиції кожної людини, але і всіляко вітати її прояв.

Взагалі ж теорія моралі високо оцінює самоцінність людини, особливо коли оцінює життя особистості не лише згідно з цінністю особистих взаємин, планом життя і зобов'язань, а також згідно з мірою, в якій їх було вибрано і розвинено автономно. Така теорія стоїть на позиції, так би мовити, *ціннісного плюралізму*, тобто погляду, що в світі є багато вартісних і цінних взаємовідносин, зобов'язань і планів життя, які вступають у суперечність, тому люди можуть і повинні робити між ними вибір. Вибір між морально вірним та морально хибним подібний до вибору, який диктується необхідністю забезпечити особисті потреби. Але це вибір, що диктується зовнішніми обставинами, а не такий, що визначається ціннісною позицією особистості.

Як уже зазначалося, той, хто поділяє позицію якоїсь певної політичної партії, обирає якийсь певний ідеал, зазвичай не може відрізнити правильний вибір від неправильного. Однак не це є принциповим, значення має те, що той, хто вибирає, розглядає свій вибір як вибір між морально вірним і хибним. І в цьому відношенні самоцінність особистості показова, оскільки сам вибір часто зумовлює зобов'язання – він може зробити відкинуте рішення морально неприйнятним і у майбутньому. Однак із високого поцінування самоцінності особистості і визнання ціннісного плюралізму не випливає, що всі ідеали хороші, якщо вони кимось обрані. Якраз навпаки, *вони і обираються тому, що вважаються хорошими з точки зору особистості*. Але слід додати, що вибір можливий тільки в тому разі, коли існує віра в правильність здійснюваного вибору.

Треба зазначити, що ціннісний плюралізм людей не вимагає толерантності до морально негідного, як і не вимагає бути нейтральними при виборі між добром та злом. Але, оскільки держава може вдаватися (а, зазвичай, так воно і було) до примусових дій, щоб заохотити людей дотримуватись певних форм життя на основі виробленого нею ідеалу, створюючи середовище, яке веде до його вибору, то вона може відбити охоту дотримуватись морально неприйнятної способу життя, викорінюючи умови, які роблять його принадним.

Сьогодні ситуація дещо змінилась: якщо ми будемо соціально-правову державу, то вона не повинна вдаватися до примусових методів, щоб утримати «самоцінних» осіб від того, аби вони займалися морально неприйнятною діяльністю на основі своїх ідеалів, поки

вони не шкодять іншим. Але ж видається, що не так все просто. Сам по собі ідеал соціально-правової держави – це вельми узагальнений образ, щоб примирити з ним ідеали пересічної особистості. Як уявляється, мета побудови соціально-правової держави в українському суспільстві пов'язана не стільки з гармонією суспільної досконалості, скільки зі свободою безкінечного розвитку, що, власне, і є відображенням прагнення до ідеалу. Але коли ми в цьому розумінні говоримо про Вищий Політичний, але абстрактний ідеал, то уявити собі будь-яку конкретну картину кінцевої досконалості неможливо. Можна говорити лише про безкінечний процес еволюції.

Дійсно, коли ми говоримо про політичний ідеал, котрий не може бути матеріалізованим, й у той же час про людські цінності, які можна і потрібно відстоювати вже зараз, то це може означати одне з двох: або будується внутрішньо суперечлива політична парадигма, або з її допомогою обґрунтовується право на політичну і юридичну вседозволеність, на порушення принципів соціально-правової держави. Конкретна ідея права не зовсім корелюється з абстрактним ідеалом, тому що говорить не про умоглядне благо всіх у майбутньому, а про досягнення окремих конкретних прав кожного в сучасному. Якщо втілення всіх людських цінностей – в прийдешньому ідеалі, а сам ідеал – у майбутньому, що завжди «завтра», то від особистого вибору людини нічого не залежить і ніяких загальнолюдських або національно-традиційних цінностей у сучасності, тобто «зараз» просто немає.

З іншого боку, ставлення держави до самоцінності особистості не в момент вибору нею політичного ідеалу, а потім – в процесі його практичного відстоювання в принципі може бути реалізоване і через право вдаватися до примусу для того, щоб зупинити завдання шкоди іншим людям та їхній позиції. Власне кажучи, жодна держава і не здатна усвідомити, який політичний ідеал обирає той чи інший член суспільства доти, доки він не починає практично відстоювати його. З одного боку очевидно, що тут її завдання – забезпечити людям реальні можливості для особистого життя та реалізації самоцінної позиції. Вона може примусово втручатися в автономію одних, щоб захистити автономію інших, але, зазвичай, в процесі практичного відстоювання людьми своїх ідеалів. З другого боку, як здається, вона не може втручатися в їхню автономію з будь-яких інших причин. Фундаментальне моральне обґрунтування самоцінності особистості та принципу ціннісного плюралізму саме по собі є аспектом політичного ідеалу і веде, як видається, до певної політичної концепції, заснованої на толерантності, а не на нейтралітеті.

Далі слід зазначити, що можливість і складність проблеми вибору політичного ідеалу обумовлені не стільки фактом наявності різноманітних ідеалів, скільки наявністю ідеалів *помилкових і істинних*. Визначення помилковості, або істинності ідеалу взагалі видається

Грані проблеми

нонсенсом, справою невдячною та вельми безнадійною. Дійсно, як можна визначити істинність того або іншого ідеалу з точки зору ціннісного плюралізму, якщо в матеріалізованому вигляді його не існує? Суперечки людей щодо істинності чи хибності їхніх ідеалів схожі на поділ шкіри невбитого ведмедя. Але, мабуть, при цьому варто постійно пам'ятати й про те, що ідеал як у приватному, так і в громадському житті може мати не тільки позитивний, але й негативний, руйнівний характер. У певному сенсі ідеал уявляється як мета життєдіяльності тієї або іншої людини, але безперечно і те, що цілі можуть суттєво відрізнятися за критерієм добра і зла, справедливості і несправедливості тощо. Про засоби, що їх людина обирає для досягнення мети або втілення ідеалу в життя, взагалі окрема розмова.

Існують численні випадки, коли навіть найблагороднішої мети вважають за можливе досягати за допомогою будь-яких засобів, включаючи ниці і жорстокі. Крім того існує й інший бік проблеми, зафіксований в аксіомі – «благими намірами вистелена дорога в пекло». Наприклад, коли декабристи обговорювали ідею фізичного усунення царської сім'ї, Павло Пестель, підраховуючи кількість гаданих жертв, відчув жах, коли це число перевищило тринадцять. Керівник і основний виконавець розстрілу Миколи II і його родини Юровський уже не жахався ні в момент убивства, ні після. Навпаки, він вважав, що виконав свій вищий обов'язок, виправдав своє життя і долю, виходячи з ідеї майбутнього щастя всього людства. Здійснення цієї останньої ідеї, як не парадоксально, постійно було пов'язано з насильством. Цей парадокс суспільна свідомість осягнула досить давно, коли масове порушення прав людини обставлялося найгуманішими гаслами про людяність, справедливість, добро і щастя.

Іншими словами, не можна при здійсненні будь-яких ідеалів свідомо жертвувати безумовними цінностями, серед яких на першому місці стоять життя і гідність кожної окремої особистості. Ті ж, хто береться привести суспільство до кращого майбутнього на підставі такого ідеалу, свідомо вдаючись при цьому до приниження гідності людей, неминуче приведуть його до гіршого результату, тому що розкладають суспільство з середини подібними установками й ідеями. Як підкреслював С.Франк, «...справа не в тому,.. які саме політичні... ідеали намагаються здійснити; справа – у самому способі їхнього здійснення, у якійсь основній, не залежній від приватного політичного змісту морально-політичній структурі ставлення до життя і дійсності в ім'я суспільного ідеалу»³.

У цьому плані, здається, і варто розрізняти істинний і помилковий ідеали. Ззовні досить очевидно, що помилковий ідеал – це той, що об'єктивно веде до руйнації і особистості, і суспільства. Його ґрунтом може бути духовний занепад, аморальність, що спотворюють свідомість і самосвідомість людини, штовхають її на антигуманні дії і вчинки. Істинний ідеал – це той, що дозволяє людині самоудо-

сконалюватися і намагатися зробити світ чистішим, світлішим та добрішим. Основа справжнього ідеалу – це висока моральність, шляхетність, усвідомлена відповідальність за свої вчинки, піклування за долі як соціуму, так і конкретної людини.

Але знову ж таки, відрізнити помилковий ідеал від істинного можна лише проаналізувавши наслідки вибору й втілення в життя того або іншого ідеалу. Втілений ідеал – це саме той випадок, коли критерієм істини є практика. Якщо політичний ідеал, обраний індивідумом або суспільством, гнітить і руйнує фізичну, моральну, духовну природу людини, суперечить життю як такому (особистому і суспільному), він, безумовно, є помилковим ідеалом. Приміром, процес втілення фашистських ідеалів, відверто антигуманних, показав, що люди сповідували ці ідеали із тією же запопадливістю, з якою інші сповідували протилежні. Мільйони людей приносили себе в жертву заради гітлерівських властолюбних ідей і цілей. У цьому випадку було перекручене і таке високе поняття, як самопожертва. Смерть, пише Е.Фром, не може бути солодкою, за які б прекрасні ідеали не випадало її приймати. Вона завжди невимовно гірка, але, проте, вона може стати найвищим ступенем утвердження особистості. Але подібна самопожертва докорінно відрізняється від тієї самопожертви, яку звеличував фашизм. Там самопожертва видається не найвищою ціною, яку може заплатити людина за ствердження своєї особистості, за свій ідеал, а самою метою його існування. Самопожертва в цьому випадку стає яскравим виразом того знищення індивідуальної особистості й повного її підпорядкування вищій владі, до якого прагнув фашизм у всіх його проявах⁴.

Істинний ідеал покликаний просвітлювати життя, облагороджувати його, підносити. Щоб зробити правильний вибір, людина повинна постійно працювати над собою – здобувати знання, розвивати саморефлексію, самоаналіз, самосвідомість. Але це теж – лише в ідеалі, і виглядає переконливо поки лише в теорії і то не для всіх.

Намагаючись зрозуміти як і чим живе та чи інша людина, можна зрозуміти, чому вона обирає той чи інший ідеал, або приймає запропонований кимось іншим політичний ідеал – справжній або хибний. Слід погодитися з Н.Мудрагей, котра вважає, що безпросвітність нудного існування, з одного боку, і гостра потреба заповнити внутрішню порожнечу і наповнити сенсом своє існування, з іншого боку, – ось основа готовності людини прийняти будь-яку ідеологію і будь-якого керманіча за обіцянку гарної, наповненою пристрастю боротьби за або проти якогось політичного ідеалу, навіть якщо ця боротьба призведе до власної загибелі⁵.

Проте у цій побудові можна виявити протиріччя, що пов'язане, з одного боку, із роллю психічної конституції людини у виборі ідеалу, а з іншого, з впливом на вибір людини її зв'язків з іншими людьми, із навколишнім світом. Спробуємо висвітлити це протиріччя.

Як уже зазначалось вище, принцип ціннісного плюралізму особистості можна розглядати як основу для примирення інтересів різних людей. Інакше кажучи, можна сказати, що принцип ціннісного плюралізму полягає у *моральному способі мислення*, тобто вмінні підпорядковувати власні інтереси, які суперечать інтересам інших людей, принципу, прийнятному для керування поведінкою за певних обставин. Проте в широкому значенні мораль означає не лише примирення інтересів, а й пошук спільних ідеалів. Досвід підказує, що іноді буває важко віддати перевагу якомусь із ідеалів, і в цьому немає біди, але це стає справжньою бідою тоді, коли не вистачає аргументів проти особи, яка в пошуках власних інтересів злісно нехтує інтересами інших людей, у тому числі й тим інтересом, який полягає у свободі прагнення до інших ідеалів. Подібна ситуація ставить перед людиною потребу віднайдення таких аргументів, які здатні вирішити проблему вибору ідеалу, але для цього слід докладніше розглянути відмінності між людськими ідеалами та інтересами, а також взаємозв'язок між ними.

Під інтересом ми розуміємо те, чого особа хоче, або може хотіти, або ж щось таке, що є або може стати засобом, необхідним чи обов'язковим для досягнення бажаного нею. Якщо йшлося б про широкий контекст цього поняття, то можна було б погодитися з думкою Д.Черкашина про те, що ідеал пов'язаний із засадничими перспективними інтересами. Д.Черкашин називає це першим відношенням залежності ідеалів від об'єктивного світу. Але ідеал відображає також об'єктивно існуючі можливості – це друге відношення залежності ідеалів від об'єктивного світу. Цю двосторонню залежність ідеалів від об'єктивного світу він завжди закликає враховувати⁶. Але ідеал пов'язаний також з бажаннями, а вони, зазвичай, є суб'єктивними.

З іншого боку, не можна залишати поза увагою і той факт, що людям більш до вподоби залишатися при тому способі життя, до якого вони звикли, ніж підтримувати будь-які варіанти змін. Підтримувати новачі люди схильні скоріш внаслідок певного тиску, «ідеологічної обробки», а не через власний самостійний вибір щодо необхідності втілення у життя будь-якого нового ідеалу. Зазвичай, люди у своїй масі усвідомлюють, що виживання в складній нестандартній ситуації, долання незгод можливе тільки завдяки тим чи іншим новачіям і що саме ці останні започатковували тенденції й явища, які ставали визначальними й домінуючими на новому етапі життя суспільства і їх власного. Але переважна більшість цих же людей часто підозріливо, а то й вороже сприймає нове у власному бутті чи духовних явищах, які відбуваються у соціумі. І вже зовсім непоступливи ми щодо змін стають люди тоді, коли постає питання про оновлення способу життя, їх звичаїв, ідеалів тощо. Тобто, навіть якщо і є потреба, вона може не збігатися з бажанням, і навпаки.

Отже, бажання людини та її потреби це не одне і те саме. Скажімо, характерною особливістю бажань є те, що вони не піддаються універсалізації. Хоча виникнення універсального бажання цілком можливе, коли це стосується соціально-політичного життя (наприклад, бажання мати такий уряд, котрий міг би задовольнити вимоги всіх). Але ж і за цих умов це бажання може бути лише загальною формою, бо ж на практиці знайти такий уряд, котрий задовольнив би вимоги всіх, зрозуміло, неможливо. Отже, бажання не універсалізуються. Чиєсь бажання щось мати зовсім не означає, що бажающий хоче, аби інші люди за тих самих обставин домагалися того самого. Кожна з сотні політичних партій України має бажання встановити у країні порядок, але, парадокс, зовсім не бажає, щоб цей порядок у подібних обставинах встановлювала партія інша, бо ж, зрозуміло, що кожен «порядок» дещо відмінний від іншого (в протилежному випадку немає сенсу існування такої кількості партій).

З вищевикладеного випливає, що інтереси теж не універсалізуються; отже, якщо хтось має свої особисті інтереси, то не обов'язково в його інтересах, щоб їх поділяв ще хто-небудь. *Оскільки самі по собі інтереси не універсалізуються, то їх приносять у жертву вимозі універсалізації, яку висуває мораль.* Дослідження еволюції політичного ідеалу в ракурсі історичної ретроспективи прекрасно висвітлює це явище: у середньовіччі церква ефективно використовувала принцип примусового універсалізму за допомогою інквізиції для підтримання теократичного ідеалу та своєї значущості в суспільстві⁷. В цьому випадку збігалися інтереси церкви і держави, але з ними зазвичай не збігалися інтереси пересічної людини. З іншого боку, сьогодні ідеал соціально-правової держави містить у собі принцип універсалізму, але універсалізму добровільного. Такого, який поєднує у собі й інтереси держави, й інтереси громадян, але знову ж на основі певної моралі. Хто повинен виробляти таку мораль і у який спосіб? У будь-якому разі зрозуміло, що примусовості тут місця немає.

Отже люди різні: вони мають різні інтереси та бажання. Вони досить часто конфліктують між собою, але, з іншого боку, якщо в конфлікт втягується ще й якийсь ідеал, ситуація значно ускладнюється, бо мати якийсь ідеал – це означає вважати, що якийсь різновид речей є найкращим у межах якогось ширшого класу⁸. Так, склавши своє уявлення, скажімо, про ідеальний політичний режим, тобто підтримуючи певний різновид способу здійснення влади, можна сказати, що він, наприклад, повинен мати справедливу (як я це вважаю) систему керування, не заважати розвитку *моєї* особистості, бути одночасно могутнім і здатним забезпечити *мені* гідне матеріальне існування тощо. Мати якийсь політичний ідеал – це означає вважати якогось політичного лідера, або політичну партію з її програмою або, можливо, якийсь тип суспільства щонайкращим (вважай – ідеалом). Якщо людина має якийсь ідеал – це означає, що вона зацікавлена

Грані проблеми

домогтися його втілення; і тому, коли її ідеал стоїть на заваді втілення інших ідеалів або будь-яких інших інтересів, то зникає основоположна умова, потрібна для того, щоб жити самому і давати жити іншим, і виникає конфлікт, і якщо межі використання раціональної аргументації досягнуто, то сутичка може стати неминучою.

І навпаки, коли ідеали залишити осторонь, то людина не матиме ніякої підстави не погодитися з будь-яким аргументом іншої людини, чи матиме всі підстави відкинути його. В цьому випадку, звичайно, вона погодиться, що, наприклад, капіталізм це краще, ніж соціалізм, чи політична програма П.Симоненка краща за програму Є.Марчука, або навпаки. Таким чином, у відповідності з аргументами, одна людина може переконати іншу відмовитись від своєї думки. Але якщо одна людина має власний універсальний принцип, то він може суперечити аргументам іншої. Більше того, людина може сповідувати такий принцип, за яким певні ознаки несумісні з якимось ідеалом, і вважати, що цього певного ідеалу досягти неможливо, доки навіть, наприклад, не будуть знищені особи – носії цих ознак!

З іншого боку, суть проблеми вибору політичного ідеалу полягає і в тому, що будь-який індивід одночасно включений у ряд інших соціальних спільнот різного масштабу: він є членом сім'ї, робітником підрозділу, членом політичної організації, навчальної групи, нації, належить до певної культури, мовної спільноти тощо. Використовуючи терміни психології, індивід має широкий «рольовий набір», залежно від якого у тому або іншому випадку від нього чекають певної поведінки. Але ціннісні ідеали цих усіх груп, як правило, не збігаються. Вони можуть і не суперечити один одному в головних, найбільш істотних моментах. Проте нерідко такі протиріччя мають місце, вони можуть трансформуватися у внутрішньоособистісний ціннісний конфлікт, наявність котрого, як і було вже зазначено, сама по собі є нормальним явищем. Можливість його виникнення і шляхи вирішення можуть залежати насамперед від соціальної ідентичності індивіда – членом якої або яких спільнот він себе в першу чергу вважає. Проте межі між групами можуть бути дуже аморфними, розмитими. Людина, залежно від тих або інших обставин життя (навіть не змінюючи істотно своїх поглядів і світогляду), може виявитися не в тій групі, до якої належала раніше. Залежно від цього для неї будуть значимі в першу чергу або загальнолюдські, «вічні» цінності (істина, краса, справедливість і т. ін.), або національно-традиційні цінності соціальних груп (рівність, демократія, державність), або цінності малих груп (успіх, багатство, майстерність, самовдосконалення), політичних партій, а то і маргінального прошарку суспільства, до якого вона може належати.

Здається досить обґрунтованою точка зору Н.Мудрагей, яка, виходячи з критерію чіткості в уявленні про ідеал, виділяє такі суспільні групи:

Грані проблеми

1) люди, що складають духовну еліту суспільства, тобто, інтелігенція;

2) пересічні люди – не без здібностей і талантів, найчастіше сумлінні трударі, спроможні відігравати певну соціальну роль у суспільстві, що володіють розвиненим почуттям відповідальності;

3) занепалі люди (маргінали) – злочинці, бомжі тощо.

Н.Мудрагей вважає, що першу і третю групу людей об'єднує ясність і чіткість в уявленні про ідеал. Так, духовна еліта, якій притаманний глибокий інтелект, добре знає, чого хоче для себе і для всього людства. Її ідеали сповнені пафосу творення, підпорядковані високій моралі. Свої піднесені ідеали, свої уявлення про Істину, Добро, Красу еліта прагне донести до всього людства, суспільства, до кожної людини, щоб дати можливість зорієнтуватися у складному і суперечливому житті.

Люди третьої групи також мають свій ідеал, заснований на підсвідомому потягу до скинення пут повсякденного жалюгідного життя, до прориву за свої власні межі. Ці люди вибирають собі відповідний їх самості ідеал – стати «крутим» хлопцем, «авторитетом», валютною повією тощо. Але розмови про високі матерії їм незрозумілі. Реакція на них – це безмежний цинізм і глузування. Для них дійсним ідеалом є гроші⁹. Додамо, що ці ідеали, як вказує і наш досвід спілкування з подібними людьми, реалізуються через відкидання всякої думки про інтереси інших людей, навіть про інтереси самих носіїв у реальних чи гіпотетичних випадках. Більше того, оскільки виношувати якийсь ідеал означає і мати інтерес у його здійсненні, – домагатися того чи іншого ідеалу через відкидання інтересів людей означає і здійснення їх через відкидання їхніх ідеалів як таких; а тому, якщо представники цієї групи у домаганні свого ідеалу нехтують інтересами якоїсь іншої особи, то зокрема домагаються й знехтування цього «чужого» інтересу, який полягає у здійсненні їх ідеалів.

У так званих «пересічних» людей, тобто представників другої групи, проблема ідеалу перетворюється саме в проблему. Якщо духовна еліта обирає для себе і людства високі ідеали добра й істини, а покидьки суспільства – часто й шкідливі для останнього, антигуманні ідеали, то «звичайні» люди найчастіше знаходяться в положенні «буриданового віслюка» між тими й іншими: у них сильний потяг до світлого, доброго, але вони легко переходять до протилежного. Ті з них, хто керується егоїстичними інтересами і ладні універсалізувати ґрунтовані на ньому судження, але ідеалів для такого «фанатичного» вибору не мають або нещирі, або позбавлені уяви – бо в цілому такий фанатизм стосовно ідеалів у представників цієї групи зустрічається рідко. Проте він існує. Людина, яка поділяє подібні ідеали, не обов'язково схиблена на цьому. Її ідеали, всупереч усьому, не мають нічого спільного з власним інтересом або з мораллю, яка виникла шляхом універсалізації егоїзму; вони видаються ближчими до яки-

Грані проблеми

хось особистісних оцінок дійсності. Якщо для першої і третьої груп характерне гармонійне поєднання ідеалу з їхньою безпосередньою діяльністю, то пересічна людина може однаково обрати як істинний, так і помилковий ідеал, безпосередньо не пов'язаний з її реальним буттям. Саме на цю невідповідність між психічною конституцією людини і її соціальним рольовим набором треба, як нам видається, звернути особливу увагу.

Небезпека, на яку не раз наражалось наше суспільство в минулому, полягала в тому, що так звана «пересічна» людина в кращому випадку сприймала нав'язаний їй ідеал (причому сьогодні він нав'язується найчастіше технологічно), переймалася ним і навіть сприймала його як продукт свого власного теоретичного аналізу. І, як нам здається, сьогодні не зовсім правомірно говорити, що саме ідеали еліти мають безумовні цінності, які необхідно приймати за істину в останній інстанції. Для цього необхідно розібратися ще й у сутності сучасної еліти. Приміром, якщо вчорашній рецидивіст, або ж бізнесмен, котрого здолала елементарна нудьга і буденщина щасливого заробітку грошей, висуває свою кандидатуру, а то і обирається депутатом у Верховну Раду – чи це означає, що він уже належить до еліти? На нашу думку, і тут ми приєднуємося до Н.Мудрагеї, до «еліти» належать люди, які у суспільному розумінні наділені ідеальними, бажаними для соціума рисами.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку, що формування політичного ідеалу може бути здійснено лише представниками першої групи людей, людей із високорозвиненою психікою, людей, як правило, грамотних у політичному відношенні. Тому що сам по собі політичний ідеал – це результат досить високого теоретичного аналізу. У принципі він дійсно може виникнути лише в людей, що володіють певною політичною культурою (причому не мають принципового значення навіть її якісні параметри – вона просто повинна бути), людей, схильних до критичної рефлексії і саморефлексії, людей із гострою критичністю по відношенню, в першу чергу, до самих себе й своїх ідеалів.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що проблема вибору суспільством політичного ідеалу пов'язана з багатьма чинниками: досить широким спектром цінностей, що їх «пропонує» пересічній особі еліта, належністю особистості до тієї чи іншої соціальної групи, психолого-типологічними ознаками особистості тощо.

Принципи ціннісного плюралізму в процесі вибору політичного ідеалу, про що йшлося вище, на нашу думку є, по-перше, найбільш придатними для того, щоб дати будь-якій особистості можливість зважити різні варіанти вибору політичного ідеалу. По-друге, він дає право вільній особистості у вільному суспільстві саму свободу цього вибору. Нарешті, по-третє, даний принцип в процесі вибору того чи іншого ідеалу парадоксальним чином і сам виступає у ролі принципу

Грані проблеми

синтезуючої єдності, замиряючи людей із різноманітними поглядами, шануючи «самоцінність» кожної особистості в процесі цього вибору. Але, з іншого боку, слід вказати на ще один суттєвий момент: сьогодні суспільству недостатньо тих ідеалів і ціннісних орієнтацій, що постають із колективного несвідомого, стихійної реалістичної свідомості. Тому сьогодні можна почути думки про необхідність ідейної регуляції життя суспільства, вироблення норм, ідеалів і цінностей, що програмують життєві орієнтації людей¹⁰. Але в цьому випадку не уникнути й іншої проблеми: хто повинен узяти на себе відповідальність за цю ідейну регуляцію? При відповіді на це питання неодмінно виникнуть проблеми не лише тільки теоретичного порядку. Автору ця проблема видається все ж дещо надуманою. Адже в будь-якому суспільстві, зокрема і в нашому, завжди знайдуться потужні політичні сили, котрі із задоволенням візьмуть на себе відповідальність за наш вибір того чи іншого політичного устрою, навіявши нам той чи інший політичний ідеал. І якщо зараз такі сили не виявили себе, то причина їх певної «непомітності» у зазначеній сфері полягає у витрачанні основних зусиль на політичну боротьбу за владу і одне з одним.

Вирішувати за інших не так і складно: пригадаймо стародавню мудрість Фалеса, що стала мудрістю соціологічною – «легше усього давати поради іншому». Лише Людина вирішує за себе, але так, ніби знаходиться перед усім людством: «Обираючи себе, я обираю людину взагалі», – говорив Ж.-П.Сартр. Людина переборює окремість від інших в акті вибору. Переборює, але не знищує назавжди.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упорядники М.Томенко, О.Проценко. – К., 1988.

² Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С. 24.

³ Франк С.А. Крушение кумиров. – М., 1990. – С. 127.

⁴ Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1990. – С. 223.

⁵ Мудрагей Н.С. Идеал – проблема выбора, или Воля к разуму // Вопросы философии. – 1995. – № 9. – С. 50.

⁶ Черкашин Д.С. Комуністичний ідеал і дійсність. – Харків, 1970. – С. 31.

⁷ Див.: Теократія, як втілення теоретичної форми політичного ідеалу // Корнієнко В. Еволюція політичного ідеалу. – Вінниця, 1999. – С. 96-114.

⁸ Гее Р. Свобода і розум // Сучасна політична філософія / Я. Кіш. – К., 1998. – С. 167.

⁹ Мудрагей Н.С. Указ.соч. – С. 46-47.

¹⁰ Идеал, утопия и критическая рефлексия / Лекторский В.А. – М., 1996. – 302 с.

Надійшла 18.02.2000 р.

